

Бранислава ПОПОВИЋ-ЋИТИЋ

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

НАСИЛНО ПОНАШАЊЕ УЧЕНИКА БЕОГРАДСКИХ ШКОЛА

Насилно понашање деце и омладине дуги низ година заокупља посебну пажњу научника, истраживача и практичара. Резултати истраживања карактеристика насилног понашања ученика, спроведени на узорку од 1071 ученика шест београдских школа, представљају скроман допринос укупном фонду знања о учесталости и карактеристикама вршњачког насиља. Основни резултати су: испољавање насилног понашања није у високом степену заступљено у популацији испитаних ученика; блажи облици насилног понашања су присутнији него тежи облици; дечаџи више испољавају насилно понашање него девојчице, али су девојчице чешће жртве насилног понашања; испољавање блажих облика насилног понашања се повећава са узрастом испитаника, степен испољавања тежих облика насилног понашања не корелира са узрастом, док виктимизираност насилним понашањем континуирано опада са узрастом.

Кључне речи: насилно понашање, агресија, виктимизација, ученици, превенција.

УВОД

Последњих година домаћа јавност је окупирана медијским садржајима о драстичном порасту учесталости насилног понашања ученика у школама и захтевима за увођењем мера које ће унапредити ниво безбедности и сигурности ученика у школи. Да ли је реч о тзв. моралној паници (Cohen, 1980) као стању у којем је опажена претња од насилних ученика преувеличана у односу на стварну претњу (Jackson, Rudman, 1993) или је насилно понашање заиста достигло неслућене размере? Чини се да медијска пажња посвећена појединачним насилним инци-

дентима умногоме доприноси моралној паници, те се у јавности стиче утисак да су школе преплављене насилним ученицима. Додатно, недостатак обухватних, темељних и компаративних епидемиолошких студија о преваленцији и инциденцији насилног понашања ученика отвара простор да се на основу методолошки недовољно оплемењених истраживања изводе закључци о учесталости насилног понашања.

У тексту који следи биће саопштени истраживачки резултати о карактеристикама насилног понашања ученика који могу бити од значаја за унапређење укупног фонда знања о феномену насилног понашања деце и омладине, али и бити смернице у планирању превентивних програма, стратегија и интервенција.

Насилно понашање

Насилно понашање деце и омладине је предмет изучавања различитих научних дисциплина. У литератури се за означавање овог комплексног феномена срећу различити термини, као што су: насилно, агресивно, опозиционо, делинквентно, антисоцијално, психопатско понашање, укључујући и не ретку употребу термина поремећај понашања. Разлози терминолошки различитих одређења ове појаве су бројни. Прво, насилно понашање је сложеног и хетерогеног карактера. Тешко је изабрати један термин који би на адекватан начин обухватио све варијације и разноврсност испољавања насилног понашања у популацији деце и омладине. Ова чињеница сама по себи резултира мултиплим дефиницијама. Друго, различите научне дисциплине (психологија, криминологија, социологија, психијатрија, право) приступају проблему насилног понашања са различитих аспеката. Базична теоријска оријентација условљава избор терминологије која ће се користити у описивању и дефинисању насилног понашања. Треће, службе које директно ступају у контакт са децом и омладином која се насилно понашају (школа, полиција, службе правосудног система, службе здравствене заштите) често развијају сопствени специфични речник за описивање проблема насилног понашања деце и омладине. И четврто, традиционално одсуство професионалне комуникације између истраживача и практичара у свим научним дисциплинама које се на различите начине баве проблемом насилног понашања додатно доприноси терминолошкој конфузији. Тако, правна наука разматра проблем насилног понашања деце и омладине у контексту криминалног и прекршајног понашања, криминолошка наука посматра насилно понашање деце и омладине у оквирима малолетничке делинквенције или преступни-

штва малолетника као посебног типа криминалитета, у области медицинских научних дисциплина насилно понашање деце и омладине се посматра унутар дијагностичке категорије поремећаја понашања, док психолошке дисциплине синонимно користе термине насилно и агресивно понашање и ове облике понашања разматрају унутар психометријски заснованог синдрома екстернализирајућег понашања.

Наведена одређења насилног понашања деце и омладине немају апликативну вредност на подручју превенције насилног понашања. Лимитираност и формализам правних дефиниција, строги дијагностички критеријуми медицинских одређења, недовољна прецизност криминолошких и психолошких дефиниција не пружају валидну основу за планирање интервенција превентивног карактера. У старијој литератури из области превенције присутна су становишта да се насилно понашање мора ограничити искључиво на најтеже облике испољавања агресије који имају за циљ наношење физичких повреда. Међутим, у новијој литератури (посебно у последњих 15 година) истиче се да дефиниција насилног понашања, посебно када је у питању област превенције, треба да буде што је могуће шира и да обухвата све форме испољавања агресије који могу бити предмет превенције и третмана (Baron и сар., 2005). Тако посматрано, насилно понашање се најчешће одређује као интенционално испољавање физичких и вербалних облика агресије са циљем наношења физичких повреда, изазивања психолошког бола и патње или остваривања контроле и надмоћи над другом особом. Намерно наношење повреде, штете или неугодности другој особи може бити учињено физичким (ударање, гурање, шутирање, шамарање, физичко угрожавање) или вербалним путем (претња, подсмевање, задиркивање, оговарање, погрдно називање, причање лажи). Додатно, насилно понашање одликује репетитивност, те се истиче да се о насиљу међу вршњацима може говорити само у оним случајевима када постоји понављано испољавање агресије (Gilbert и сар., 1998; Olweus, 1993).

ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања састоји се у утврђивању феноменолошких карактеристика насилног понашања ученика, а то су: облици насилног понашања ученика, заступљеност различитих облика насилног понашања у школској средини и разлике у испољавању насилног понашања у односу на пол и узраст испитаника. Насилно понашање ученика испољава се кроз физичке или вербалне облике агресије у циљу

наношења физичких повреда, изазивања психолошког бола и патње или остваривања контроле и надмоћи над другом особом.

У складу са предметом, изведени су циљеви истраживања: 1) дескрипција различитих облика насилног понашања ученика; 2) утврђивање заступљености различитих облика насилног понашања ученика у школској средини и 3) идентификовање разлика у испољавању насилног понашања код ученика различитог пола и узраста. Наведени циљеви директно су у функцији унапређења како теорије тако праксе превенције. У томе лежи епистемолошки и друштвени значај истраживања.

На основу предметног одређења и циљне усмерености истраживања постављени су следећи задаци: 1) испитивање карактеристика насилног понашања ученика; 2) провера разлика у карактеристикама насилног понашања у односу на тип школе; 3) провера разлика у карактеристикама насилног понашања у односу на пол и узраст ученика.

МЕТОДОЛОГИЈА

Методологија спроведеног истраживања може се сагледати кроз неколико елемената, а то су: време и место истраживања, извори података и опис узорка, приказ варијабли и коришћених истраживачких инструмената, укључујући и технике обраде прикупљених података.

Време и место истраживања

Емпиријско истраживање је спроведено у Београду, током маја и јуна 2006. године, у оквиру друге фазе пројекта *Програм едукације школских тимова о превенцији преступничког понашања ученика у школској средини* Министарства просвете и спорта Републике Србије и Педагошког друштва Србије (опширније о пројекту: Педагошко друштво Србије, 2005). Истраживање је реализовано у шест београдских школа – четири основне школе и две средње школе, и то: ОШ „Вељко Дугошевић“ (општина Звездара), ОШ „Влада Обрадовић-Камени“ (општина Нови Београд), ОШ „Војвода Радомир Путник“ (општина Савски венац), ОШ „Деспот Стефан Лазаревић“ (општина Звездара), Електро-техничка школа „Никола Тесла“ (општина Савски венац) и Правно-биротехничка школа „Димитрије Давидовић“ (општина Земун).

Извори података и структура узорка

За потребе утврђивања облика насилног понашања основни извор података били су ученици. У основним школама узорком су били обухваћени ученици од четвртог до осмог разреда, а у средњим ученици од првог до четвртог разреда. Избор ученика из различитих одељења условљен је настојањем да се обезбеди што потпунија слика о насилном понашању ученика, посебно због очекиваних разлика у односу на старосни узраст. Планирано је да у свакој школи буде испитано најмање по једно одељење ученика из сваког предвиђеног разреда (укупно 28 одељења), али је, захваљујући заинтересованости и вољи школског особља, омогућено испитивање већег броја одељења (испитани су ученици из 51 одељења, и то: 33 одељења основних и 18 одељења средњих школа). Укупно је испитано 1115 ученика (686 ученика из основних и 429 из средњих школа). Након провере валидности одговора, из узорка су, због непоузданости, изузета 44 упитника. У питању су упитници ученика који су дали два или више недоследних одговора на најмање три различита питања или код којих је уочено значајно претеривање или неважећи одговори (нпр. заокружени сви понуђени одговори) на било која три питања. Коначна структура истраживачког узорка обухватила је укупно 1071 ученика, од којих је 62% мушког и 38% женског пола, уз веће учешће ученика основних (61,4%) него ученика средњих (38,6%) школа. Посматрано према разредима, структура узорка је следећа: ученици IV разреда основне школе (11,8%), ученици V разреда (14,8%), ученици VI разреда (13,4%), ученици VII разреда (12%), ученици VIII разреда (9,3%), ученици I разреда средње школе (10,1%), ученици II разреда средње школе (10,6%), ученици III разреда средње школе (10,5%) и ученици IV разреда средње школе (7,5%).

Истраживачки инструмент

За процену насилног понашања ученика дизајниран је посебан истраживачки инструмент – *Упитник за процену потреба (УПП)*. Израђене су две верзије упитника – један за ученике основних и један за ученике средњих школа. Обе верзије имале су идентични број и распоред ставки (116 ставки), а разлика је постојала само у понуђеним одговорима на питања година старости и разреда који ученик похађа (опширније о поступку конструисања и факторској структури упитника УПП: Поповић-Ћитић, 2008).

Упитник УПП је у писаној форми примењен у школским условима. Задат је истовремено свим ученицима једног одељења који су присуствовали школском часу на којем је обављено испитивање. У свим школама избегнуто је анкетање ученика током првог и последњег часа. Испитивање је било добровољно и анонимно. Само два ученика (из средње школе) су одбила да попуне упитник. Испитивању су присуствовали само испитивачи, који су пре почетка анкетања саопштили ученицима опште напомене везане за разлоге испитивања и начин попуњавања упитника. За попуњавање упитника било је предвиђено време од 45 минута које одговара трајању једног школског часа. У средњим школама и старијим разредима основних школа предвиђено време било је довољно за попуњавање упитника, док је за ученике четвртх разреда неопходно било одвојити два школска часа (превасходно због тешкоћа у разумевању начина давања одговора на питања са скалираним одговорима).

Технике обраде података

У обради података прикупљених инструментом УПП коришћене су следеће статистичке технике: 1) факторска анализа – анализа главних компоненти са *Varimax* ротацијом (израчунавање својствене вредности и укупног процента објашњене варијансе издвојених компоненти, распоред и факторска засићења ставки по компонентама) ради утврђивања факторске структуре упитника УПП; 2) Смирнов-Колмогоров тест за проверу нормалности расподела скорова; 3) израчунавање Пирсоновог коефицијента корелације за утврђивање степена повезаности главних компоненти; 4) дескриптивна статистика за опис узорка на испитиваним димензионалним варијаблама (аритметичка средина, средња вредност); 5) Левенов тест хомогености варијансе за проверу хомогености варијансе субпопулација; 6) т-тест за независне узорке ради провере статистичке значајности разлика међу испитаницима у односу на пол и тип школе; и 7) израчунавање Пирсоновог коефицијента корелације за утврђивање повезаности између узраста испитаника и скорова на главним компонентама.

РЕЗУЛТАТИ СА ДИСКУСИЈОМ

Приказ и дискусија резултата истраживања, на основу којих је могуће извести закључке о карактеристикама насилног понашања ученика, систематизовани су у три сегмента. Први сегмент чини детаљна дескрипција ставки оних компоненти упитника УПП које се односе на насилно понашање, у другом сегменту анализирана је међусобна повезаност компоненти које описују насилно понашање, док трећи сегмент обухвата закључке о заступљености насилног понашања ученика и разликама у односу на пол и узраст испитаника.

Дескрипција насилног понашања ученика

Насилно понашање ученика процењено је у истраживању преко три компоненте упитника УПП, издвојене факторском анализом, а то су: тежи облици насилног понашања, блажи облици насилног понашања и виктимизираност насилним понашањем. Садржаји сваке компоненте одређени су ставкама које су се у њих распоредиле, те је зарад разумевања како суштине компоненти тако њихових међуодноса, потребно детаљно анализирати груписање ставки на компонентама које се односе на насилно понашање ученика. (Табела 1).

Табела 1 – Ротирана матрица главних компоненти које се односе на насилно понашање

Ставке	Компоненте		
	1	2	3
Колико си често некоме претио/ла пиштољем, ножем или неким другим оружјем?	.780	-.006	-.007
Колико често си физички напао/ла некога са намером да га озбиљно повредиш?	.738	-.047	.126
Колико често си некоме у школи отео/ла новац или неку другу личну ствар?	.737	.086	.000
Колико често си некоме у школи намерно уништио/ла или оштетио/ла неку личну ствар?	.734	.136	.134
Колико често си присилио/ла некога од својих другова да уради нешто што не жели?	.720	.091	.190
Колико пута си први започео/ла тучу у школи?	.655	.020	.157

Ставке	Компоненте		
	1	2	3
Број другова који су некеме у школи претили пиштољем, ножем или неким другим оружјем	.641	-.081	-.089
Колико често си причао/ла лажи о својим друговима и наговарао/ла друге да се не друже са другим ученицима?	.614	.191	.218
Колико често ти је неко у школи претио пиштољем, ножем или неким другим оружјем?	.553	.386	-.050
Број другова који носе пиштољ, нож или неко друго оружје у школу	.516	-.134	-.048
Број другова који отимају туђи новац или неку другу личну ствар	.464	.080	-.146
Број другова који су хапшени или привођени од стране полиције	.414	-.095	-.057
Мислим да нема ништа лоше у томе да неко мојих година носи пиштољ, нож или неко друго оружје у школу.	.394	.031	-.217
Није погрешно украсти нешто уколико знаш да то нико неће сазнати.	.301	-.011	-.280
Колико често те неко у школи исмева, задиркује или назива погрдним именима?	-.052	.734	.104
Колико често те је неко у школи намерно ударио, ошамарио или шутнуо?	.000	.730	.068
Колико често неко у школи говори лажи о теби и наговара друге да се не друже са тобом?	.098	.676	-.071
Колико често ти је неко у школи нешто украо или намерно оштетио неку твоју ствар?	.151	.644	.013
Колико често те неко од ученика из твоје школе присиљава да урадиш нешто што не желиш?	.320	.632	-.066
Колико си често исмевао/ла, задиркивао/ла или називао/ла ружним именима своје вршњаке?	.204	.123	.514
Колико си често намерно ударио/ла, ошамарио/ла или шутнуо/ла некога у школи?	.430	.131	.466
Кршим правила понашања у школи.	.298	-.055	.396
Намерно противречим другима само да би их изнервирао/ла или наљутио/ла.	.343	-.011	.386
Колико често си у току ове школске године урадио/ла нешто што није дозвољено (нпр. побегао са часа, украо нешто, ударио некога, задиркивао некога и сл.) само зато што те је неко изазивао да то урадиш?	.317	.104	.327

Прва компонента упитника УПП која се односи на насилно понашање названа је „тежи облици насилног понашања“. Састоји се од 14 ставки које се налазе у позитивној корелацији. Седам ставки, које имају највиша факторска засићења на овој компоненти (преко .700), описују

учесталост испољавања различитих облика насилног понашања, и то: претње пиштољем, ножем или неким другим оружјем; физички напади са намером озбиљног повређивања; отимање туђе личне имовине; уништавање или оштећивање туђе личне имовине; започињање туче у школи, присиљавање других да учине нешто против своје воље; причање лажи о својим друговима; и наговарање других да се не друже са другим ученицима. У ову компоненту распоредила се и једна ставка која указује на степен изложености претњама пиштољем, ножем или неким другим оружјем. Иако ова ставка има факторско засићење и на компоненти „виктимизираност насилним понашањем“ (.386), она је распоређена у ову компоненту с обзиром на њену већу засићеност на компоненти „тежи облици насилног понашања“ (.553), али и чињеницу да преостале ставке из скале „виктимизираност“ имају далеко већа засићења на компоненти „виктимизираност насилним понашањем“ (од .632 до 734). Такође, ово распоређивање имплицира на закључак да постоји повезаност између виктимизације и криминализације у погледу тежих облика насилног понашања. Наравно, однос узрока и последице није могуће на овај начин сагледати. Могућа су најмање два објашњења. Прво, ученици који су били жртве претњи оружјем одлучују се да и сами почну другима да прете оружјем, и друго, ученици који другима прете оружјем чешће су и сами изложени претњама ове природе. Факторска засићења на овој компоненти имају и четири ставке које се односе на дружење са друговима који испољавају неки од наведених облика насилног понашања (претња оружјем, ношење оружја у школи, отимање туђе имовине, привођење или хапшење од стране полиције), што може указати на чињеницу да ученици који се насилно понашају имају другове који испољавају сличне или исте облике понашања. Последње две ставке ове компоненте, са најнижим факторским засићењима, изражавају индивидуалне ставове који указују на одобравање ношења пиштоља, ножа или неког другог оружја у школи и одобравање крађе у ситуацијама када се зна да то нико неће сазнати. С обзиром на садржај ових ставки није неочекивано овакво њихово распоређивање, посебно ако се има у виду чињеница да особе које се антисоцијално понашају, по правилу, имају ставове који одобравају такво понашање. Претпоставка је да би се ставке које указују на ставове одобравања других облика насилног понашања (физички напади са намером озбиљног повређивања, отимање и уништавање личне имовине, започињање туче у школи, присиљавање других да учине нешто против своје воље), да су биле обухваћене у упитнику УПП, такође распоредиле у ову компоненту. Будући да се ставке ове компоненте односе на испољавање или дружење са особама које испољавају облике насилног

понашања који подразумевају претње пиштољем, ножем или неким другим оружјем, физичке нападе са намером озбиљног повређивања, отимање и уништавање личне имовине, започињање туче у школи, као и присиљавање других да учине нешто против своје воље, одлучено је да се компонента назове „тежи облици насилног понашања“.

Друга компонента која се односи на димензију насилног понашања названа је „блажи облици насилног понашања“. Састоји се од пет ставки и објашњава 2.05% варијансе. Три ставке се односе на кршење правила понашања у школи, намерно противречење другима у циљу провокације или изазивања љутње и чињење недозвољених активности у школи (исмевање, задиркивање, ударање, уништавање) на подстицај других особа. Природи ових облика понашања у потпуности одговарају садржаји преостале две ставке, које се односе се на исмевање, задиркивање и називање погрдним именима и шамарање, шутирање и ударање других ученика. Сви ови облици насилног понашања, иако се везују како за физичко тако за вербално испољавање агресије, представљају блаже облике насилног понашања од оних који су обухваћени у првој компоненти, те отуда и назив ове компоненте. Очекивано, ставке имају засићења и на компоненти „тежи облици насилног понашања“, али су она нижа него на компоненти „блажи облици насилног понашања“.

Трећа компонента која посредно описује димензију насилног понашања ученика у школи и објашњава 2.45% варијансе названа је „виктимизираност насилним понашањем“. Компоненту чине пет ставки које се садржајно односе на учесталост виктимизираности ученика различитим облицима насилног понашања, и то: исмевање, задиркивање и називање погрдним именима; шамарање, шутирање и ударање; оштећење личне имовине; присиљавање да се нешто учини против своје воље; причање лажи и наговарање других ученика да се не друже са појединим ученицима. Само једна ставка из ове компоненте имала је више факторско засићење на компоненти „тежи облици насилног понашања“, о чему је било речи. У погледу виктимизираности насилним понашањем нису издвојене посебне компоненте везане за изложеност физичким, односно вербалним облицима испољавања агресије од стране других ученика, нити компоненте које би описивале изложеност блажим, односно тежим облицима насилног понашања.

Повезаност различитих облика насилног понашања ученика

Анализом степена интеркорелација компоненти (Табела 2) утврђено је да између блажих и тежих облика насилног понашања постоје статистички значајне позитивне корелације, и то умерене јачине (.526). То би значило да известан број ученика испољава како теже тако блаже облике насилног понашања. Међутим, о томе да ли испољавање једних повлачи за собом испољавање других није могуће донети валидан закључак. Могло би се претпоставити, на основу досадашњих теоријских и истраживачких сазнања (нпр. Loeber, Нау, 1997; Campbell, 1991), да испољавање блажих облика насилног понашања претходи испољавању тежих облика, али анализом резултата добијених истраживањем то није могуће потврдити. Са друге стране, корелације ових компоненти са компонентом „виктимизираност насилним понашањем“, иако статистички значајне, веома су ниске. Нешто је виша позитивна корелација између тежих облика насилног понашања и виктимизираности насилним понашањем (.210), што би ишло у прилог раније изнетог претпоставци о повезаности виктимизације и криминализације. Ипак, ниске корелације указују да известан број виктимизираних ученика не испољава насилно понашање, односно да нису сви насилни ученици истовремено и жртве насилног понашања других ученика.

Табела 2 – Матрица корелација компоненти
које се односе на насилно понашање

Блажи облици насилног понашања	Виктимизираност насилним понашањем		Компоненте
.526	.210	r	Тежи облици насилног понашања
.000	.000	Sig	
	.110	r	Блажи облици насилног понашања
	.000	Sig	

Заступљеност насилног понашања ученика

О заступљености насилног понашања могуће је извести закључке на основу дескриптивних мера издвојених компоненти, расподеле скорова и дистрибуције учесталости скорова на овим компонентама у целокупном узорку.

Дескриптивне мере издвојених компоненти, приказане у Табели 3, сведоче о ниској заступљености насилног понашања ученика. У опсегу скорова од 10.00 до 50.00, средња вредност на компоненти која описује „теже облике насилног понашања“ износи 12.05, што указује да су ови облици понашања заступљени код малог броја ученика, односно да већина ученика не испољава теже облике насилног понашања. Нешто већа је заступљеност блажих облика насилног понашања, будући да средња вредност на овој компоненти, у опсегу скорова од 5.00 до 25.00, износи 9.34. Слична ситуација је и у погледу виктимизираниости насилним понашањем, где у опсегу скорова од 5.00 до 25.00, средња вредност износи 7.95.

Табела 3 – Основне дескриптивне мере главних компоненти које се односе на насилно понашање

Компоненте	N	Минимум	Максимум	M	sd
Тежи облици насилног понашања	1008	10.00	50.00	12.05	4.48
Блажи облици насилног понашања	1048	5.00	25.00	9.34	4.11
Виктимизираност насилним понашањем	1049	5.00	25.00	7.95	3.95

На идентичан закључак имплицирају и резултати провере нормалности расподела скорова добијених главних компоненти утврђених Смирнов-Колмогоровим тестом (Табела 4), који показују да расподеле скорова главних компоненти значајно одступају од нормале, односно да се у случају сваке од њих скорови испитаника групишу на једном од крајева дистрибуције. Када се узме у обзир садржај компоненти овакав резултат је сасвим очекиван.

Табела 4 – Смирнов-Колмогоров тест нормалности расподеле скорова главних компоненти

Компоненте	Смирнов-Колмогоров		
	Статистик	df	Sig
Тежи облици насилног понашања	.335	688	.000
Виктимизираност насилним понашањем	.229	688	.000
Блажи облици насилног понашања	.149	688	.000

На све три компоненте које описују насилно понашање расподеле скорова померене су у лево, односно позитивно су асиметричне. Расподела на делу скале која означава ниже скорове нарочито је изражена на компоненти „тежи облици насилног понашања“ (**График 1**). Ове расподеле, у складу са очекивањима, сведоче о ниском присуству насилног понашања у школи и виктимизираниости насилним понашањем.

Извођење закључка о ниској заступљености насилног понашања ученика омогућавају и резултати дистрибуције учесталости скорова на овим компонентама у целокупном узорку. Када су у питању тежи облици насилног понашања (**Табела 5**), скоро једна половина узорком обухваћених ученика (44.5%) има скор 10.00 на компоненти „тежи облици насилног понашања“, што значи да не испољава ниједан од наведених тежих облика насилног понашања. Готово исти проценат ученика (45.1%) има скорове испод 20.00, док мање од 5% ученика има скорове преко 20.00 (4.8%).

Табела 5 – Учесталост различитих скорова тежих облика насилног понашања

Скор	N	%
10.00	477	44.5
11.00	208	19.4
12.00	107	10.0
13.00	68	6.3
14.00	39	3.6
15.00 – 19.00	61	5.8
20.00 – 50.00	48	4.8

Нешто већа је заступљеност блажих облика насилног понашања (**Табела 6**). Иако само једна петина ученика (18.9%) има скор 5.00 на компоненти „блажи облици насилног понашања“, односно не испољава ниједан од блажих облика насилног понашања, готово једна половина (40.1%) има скор испод 10.00, што указује да ни блажи облици насилног понашања нису у високом степену заступљени у популацији испитаних ученика. Свакако, није занемариво да нешто мање од 10% ученика (8.7%) има скор изнад 15.00 на компоненти „блажи облици насилног понашања“.

Табела 6 – Учесталост различитих скорова блажих облика насилног понашања

Скор	N	%
5.00	202	18.9
6.00	113	10.6
7.00	120	11.2
8.00	99	9.2
9.00	97	9.1
10.00 – 15.00	291	27.1
16.00 – 25.00	91	8.7

Слична ситуација је и у погледу виктимизираности насилним понашањем (Табела 7). Иако само једна трећина ученика (35.9%) саопштава да никада није било жртва насилног понашања других ученика (скор 5.00), нешто више од 10% изјављује да им се то десило само једном (скор 6.00), а готово половина ученика (48%) истиче да је било два или више пута изложено неком од облика насилног понашања других ученика (скор већи од 6.00), значајно је да је од тога нешто више од 5% ученика (6.3%) учестало изложено насилном понашању вршњака, односно има скор изнад 15.00 на компоненти „виктимизираност насилним понашањем“.

Табела 7 – Учесталост различитих скорова виктимизираности насилним понашањем

Скор	N	%
5.00	385	35.9
6.00	148	13.8
7.00	101	9.4
8.00	89	8.3
9.00	88	8.2
10.00 – 15.00	171	15,8
16.00 – 25.00	67	6,3

Полне разлике у заступљености насилног понашања ученика

За потребе провере статистичке значајности разлика међу испитаницима различитог пола примењен је т-тест за независне узорке, будући да је Левенов тест хомогености варијансе указао на хетерогеност варијанси испитиваних субпопулација. Резултати добијени применом т-теста, приказани у **Табели 8**, указују да степен испољавања насилног понашања и виктимизираност насилним понашањем, сходно очекивањима, варирају у односу на пол испитаника. Статистички значајне разлике међу ученицима различитог пола утврђене су на обе варијабле насилног понашања и омогућавају извођење закључка да дечаци у вишем степену испољавају насилно понашање него девојчице. Са друге стране, иако су разлике мање статистичке значајности, резултати указују да су девојчице чешће жртве насилног понашања него дечаци. То значи да дечаци више испољавају насилно понашање него девојчице, док су девојчице чешће жртве насилног понашања у школи.

Табела 8 - Полне разлике утврђене т-тестом

Компоненте	Пол	N	M	sd	t	df	Sig.
Тежи облици насилног понашања	мушки	607	12.53	5.10	4.54	995.71	.000
	женски	391	11.34	3.23			
Блажи облици насилног понашања	мушки	636	10.10	4.18	7.66	918.72	.000
	женски	401	8.19	3.74			
Виктимизираност насилним понашањем	мушки	641	7.74	3.84	-2.11	792.37	.035
	женски	397	8.28	4.13			

Узрасне разлике у заступљености насилног понашања ученика

Када је у питању узраст испитаника разлике нису до те мере изражене. У погледу тежих облика насилног понашања нису утврђене статистички значајне разлике. Ипак, запажа се да средња вредност скорова на компоненти „тежи облици насилног понашања“ расте са узрастом, те да су тежи облици насилног понашања нешто заступљенији у сред-

њој школи. Могуће да би разлике биле израженије да је у узорку био већи број ученика који испољавају ове облике понашања. Са друге стране, блажи облици насилног понашања и виктимизираност насилним понашањем статистички значајно корелирају са узрастом ученика, али су коефицијенти корелације ниски, што би значило да се разлике на овим варијаблама не могу свести на разлике у узрасту. Смер корелација указује да се блажи облици насилног понашања повећавају са узрастом испитаника (.269), док степен виктимизираности насилним понашањем има тенденцију пада са повећањем узраста (-.261). (Табела 9).

Табела 9 – Дескриптивне мере главних компоненти по узрастима и коефицијенти корелације

Узраст		Компоненте		
		Тежи облици насилног понашања	Блажи облици насилног понашања	Виктимизираност насилним понашањем
10	M	11.57	9.36	8.21
11	sd	2.21	4.24	3.57
	M	11.43	9.31	7.40
12	sd	2.67	4.78	2.88
	M	11.58	8.72	8.00
13	sd	3.31	4.63	3.76
	M	13.15	8.85	9.21
14	sd	6.97	4.24	4.16
	M	11.92	8.21	9.90
15	sd	4.04	3.96	4.48
	M	11.46	6.50	10.22
16	sd	3.02	1.82	4.18
	M	12.13	6.65	9.81
17	sd	4.30	2.96	3.95
	M	12.32	6.88	10.45
18	sd	4.67	2.97	3.82
	M	12.34	6.49	11.10
	sd	5.24	2.30	4.32
	r	.049	-.261	.269
	Sig.	.121	.000	.000

До истих закључака долази се и на основу резултата утврђивања разлика међу испитаницима у односу на тип школе, који указују да

су блажи облици насилног понашања статистички значајно присутнији међу ученицима средњих школа, док је виктимизираност насилним понашањем статистички значајно израженија код ученика основних школа. У погледу испољавања тежих облика насилног понашања статистички значајне разлике не постоје, иако је скор виши у средњим школама (Табела 10).

Табела 10 – Разлике међу ученицима основних и средњих школа утврђене т-тестом

Компоненте	Тип школе	N	M	sd	t	df	Sig.
Тежи облици насилног понашања	основна	609	11.97	4.41	-.68	1006.00	.499
	средња	399	12.17	4.58			
Виктимизираност насилним понашањем	основна	641	8.78	4.39	9.81	1044.19	.000
	средња	408	6.64	2.65			
Блажи облици насилног понашања	основна	640	8.64	3.99	-7.02	1046.00	.000
	средња	408	10.43	4.08			

ЗАКЉУЧАК

Кључни закључци везани за насилно понашање ученика, изведени на основу резултата истраживања, указују на неколико околности: 1) насилно понашање није значајно заступљено у популацији испитаних ученика, односно само мали број ученика у високом степену испољава различите облике насилног понашања; 2) блажи облици насилног понашања (исмевање, задиркивање, шамарање, шутирање) су присутнији него тежи облици насилног понашања (претње пиштољем, ножем или другим оружјем, присиљавање да се нешто учини против своје воље, физички напади са намером озбиљног повређивања), 3) дечаци више испољавају насилно понашање него девојчице, али су девојчице чешће жртве насилног понашања; 4) испољавање блажих облика насилног понашања се повећава са узрастом испитаника, степен испољавања тежих облика насилног понашања не корелира са узрастом, док виктимизираност насилним понашањем континуирано опада са узрастом; 5) блажи облици насилног понашања су присутнији у средњим школама, виктимизираност насилним понашањем у основним школама, док у степену испољавања тежих облика насилног понашања не постоје разлике између основних и средњих школа.

Ипак, неоспорно је да је насиље све присутније у школи, те да степен испољавања насилног понашања ученика бележи континуиран пораст, што условљава потребу читавог низа државних и друштвених субјеката да осмисле, организују и предузму такве активности превентивног карактера које би успешно допринеле редукцији нивоа испољавања, развијања и одржавања насилних облика понашања припадника младе генерације.

ЛИТЕРАТУРА

1. Baron, R. A., Byrne, D., Branscombe, N. R. (2005). *Social psychology*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
2. Campbell, S. B. (1991). Longitudinal studies of active and aggressive preschoolers: Individual differences in early behavior and outcome. У: D. Cicchetti, S. L. Toth (Ур.), *Rochester Symposium on Developmental Psychopathology: Vol. 2. Internalizing and externalizing expressions of dysfunction* (стр. 57-90). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
3. Cohen, S. (1980). *Folk devils and moral panics: The creations of the mods and rockers*. New York: Basil Blackwell.
4. Gilbert, D. T., Fiske, S. T., Lindzey, G. (1998). *The handbook of social psychology*. New York, NY: Oxford University Press.
5. Jackson, P. G., Rudman, C. (1993). Moral panic and the response to gangs in California. У: S. Cummings, D. J. Monti (Ур.), *Gangs: The origins and impact of contemporary youth gangs in the United States* (стр. 257-275). Albany, NY: State University of New York Press.
6. Loeber, R., Hay, D. F. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, 48, 371-410.
7. Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What we know and what we can do (Understanding children's world)*. Cambridge, MA: Blackwell Publishing.
8. Педагошко друштво Србије (ПДС). (2005). *Превенција преступничког понашања ученика у школској средини*. www.pedagog.org.yu/prevencijanasilja.php (доступно: јун 2009).
9. Поповић-Ћитић, Б. (2008). *Превенција насилног понашања ученика у школској средини. Докторска дисертација*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

VIOLENT BEHAVIOR OF STUDENTS IN BELGRADE SCHOOLS

BRANISLAVA POPOVIĆ-ĆITIĆ

Faculty of Special Education and Rehabilitation, Beograd

SUMMARY

Violent behavior of children and youth receive special attention of scientists, researchers and practitioners for many years. The results of the research on the characteristics of youth violent behavior, conducted on a sample of 1071 students from six schools in Belgrade, is a modest contribution to the total fund of knowledge about the frequency and characteristics of peer violence. The main results are showing that violent behavior is not present in the high level of surveyed students; milder violent behavior are more present than severity; boys exhibit more violent behavior than girls, but girls are often victims of violent behavior; milder forms of violent behavior increases with the age of respondents, the level of expression of severe forms of violent behavior is not correlated with age, but victimization by violent behavior continuously decreases with age.

Key words: violent behavior, aggression, victimization, students, prevention.